

Neil Postman: Ubavit se k smrti
Nakl. Mladá fronta: Praha, 1999

S podtitulem „*Veřejná komunikace ve věku zábavy*“ uvádí nakl. Mladá fronta do českého prostředí knihu předního amerického teoretika médií N. Postmana. Autor práce je vedoucím katedry kultury a komunikace na Newyorské univerzitě a přeložená práce patří mezi standardní výbavu v oblasti mediální teorie.

V podstatě na půdorysu McLuhanovy koncepce médií předkládá Postman svůj vlastní náhled na problematiku veřejné komunikace v době přechodu od tištěného slova do éry televize a elektronických médií.

Základní členění textu má dvě části, kde první z nich obsahuje rozbor pojmu média z hlediska metafory a epistemologie, dále problematiku tištěného slova a ovšem i pojetí světa jako kaleidoskopu. Samozřejmě, že to vše s ohledem na určitou gnozeologickou strategii. Její elementární vymezení lze chápat jako převod definičního pojetí pravdy (s báží korespondenčního pojetí) na pojetí instrumentální. Podle Postmana tak „*definice pravdy jsou, alespoň do jisté míry, odvozeny z povahy komunikačních médií*“.

(25)

Jinými slovy, povaha média určitým způsobem ustavuje parametry vymezení pravdy: tj. typ média neumožňuje libovolné překročení svého vlastního omezení, aniž by tím nedocházelo k poru chám v prostoru definic pravdy, v nichž jsou samy tyto definice svázány s limity daného média. Definice pravdy tak vychází z typu použité utility pro translaci vyjádření či výpovědi: základním parametrem je tudíž zvolený instrument (viz též Derridovy poznámky o vděčnosti vědomí danému typu translačního převodu dat).

V případě převodu na instrumentální popis a explanaci užívá autor jistě zprěsnění, a to ve spojení s Fryeovým „*principem rezonance*“.

Frey je v tomto případě poměrně vhodně citován v pasáži, která uvedený princip ilustruje: „*Prostřednictvím rezonance získává specifické sdělení ve specifickém kontextu univerzální smysl*“.

Tímto pojetím se vlastně říká, že každý zvolený druh média produkuje jistou rezonanční aktivitu, specifickou pro každý druh utility – média a tím je vlastně předem vyznačeno specifikum významového pole pro užití pojmu média.

A to samozřejmě s ohledem na možný kontext vyjádření a konsekvencí, které z toho pojetí velku logicky vyplývají.

Z výše uvedeného vyplývá poznatek, že v zásadě každé pojetí pravdy je poměrně těsně svázáno s tendencí danou příslušnou formou vyjádření.

Postman tak může bez větších námitek předpokládat, že „*forma vyjádření myšlenky má vliv na to, jaká myšlenka bude vlastně vyjádřena*“, (39) to znamená, že každá translační utilita, kterou člověk vytvořil, má v sobě zabudovanou myšlenku, jež přesahuje poslání věci samé. Lze tedy říci, že každé médium obsahuje formát translace, který předem upravuje užití jakéhokoliv vyjádření, jež bude zprostředkováno. Autor tak může nastolit zajímavou finalitu: „*...naše jazyky jsou našimi médii. Naše média jsou našimi metaforami. Naše metafory tvoří obsah naší kultury*“.

(23)

Zbývá ještě jedna poznámka: autor si je vědom nezbytnosti výkladu určité limitace tohoto pojetí. To spočívá v předchozí provázanosti kontextů, které mohou intervenovat do kontextů transportu „*vyjádření*“ uvnitř média jinak předběžně stálého, nicméně kulturně historicky již dávno předem etablovaného mimo

daný typ média a tudíž, také již zhusta užívaného.

Postman proto poněkud předchází případným námitkám, když uvádí: „*Al' je původní a omezený kontext média jakýkoli, médium má schopnost z něho vykročit a vydat se směrem ke kontextům novým a nečekaným*“ (26)

Elementárním předpokladem tohoto pojetí je Postmanova úvaha o tom, že způsob, jak lidé přemýšlejí o čase a prostoru, o určitých věcech či procesech je totiž výrazně ovlivněn tím, jak zacházejí s gramatickými vlastnostmi svého jazyka. A lze doplnit, i se systémem a strukturou jazyka. Toto zmírněné pojetí L. Wittgensteina nicméně napovídá, jak je pro Postmana důležité spojení „*média*“ s „*jazykem*“. V tomto ohledu umožňuje každé médium, stejně jako sám jazyk, vznik „...*jedinečného způsobu komunikace tím, že myšlení, vyjadřování i senzibilitě poskytuje nový orientační bod*“ (18)

To je podle autora smysl známého výroku McLuhana, že „*médium je sdělním*“. Ovšem je zde rozdíl, který je vhodné zaznamenat: sdělení se vždy vztahuje na specifické, k věci či jevu orientované konkrétní tvrzení: je to tedy tvrzení o světě uvnitř tohoto světa. Naproti tomu mediální formy, a to včetně symbolů, žádné přesně ukotvené, tj. věci či jevem ustavené tvrzení nepodávají. Jsou to spíše metafory, které pozvolna vnucují své – z tohoto pohledu sekundární – definice reality.

Postman v tomto případě částečně reprodukuje Baudrillardovo pojetí „*simulací*“ a „*simulaker*“.

Takto popsané pasáže z kapitol o médiích jako metafoře a epistemologii umožňují autorovi přejít na pozici kritika mnohem zásadnějších změn, které v kulturní oblasti následovaly v rámci éry tištěného slova. Řeč je v tomto pří-

padě o změnách, ke kterým docházelo v souvislosti s používáním nových utilit sdělení: telegrafu, telefonu a televize. Uvedené změny prostředků translace sdělení jsou podle autora /navazujícího i zde na M. McLuhana/ důležitými indikátory proměny „*forem lidské komunikace*“ a „*kvality kultury*“. Neboť podle této koncepce lze kulturu nejjasněji prohlédnout studiem jejich konverzačních nástrojů. (17)

Nástup dalších elektronických médií pak tento posun jenom rozšiřuje.

Na půdorysu mírně dialogické komparace dvou proroků moderní doby – Huxleyho „*Konce civilizace*“ a Orwellova 1984 – v případě Huxleyho projektu budoucnosti jde o kontrolu, zajišťovanou principem a prostřednictvím slasti, kde pravda je nakonec utopena v naprosté bezvýznamnosti, zatímco Orwell předpokládal kontrolu prostřednictvím bolesti, kdy pravda nám bude naopak skrývána a nedostupná, neboť neustále přepisovaná – provádí autor historický exkurz po americké civilizační vlně, spojené linií orální kultura – tištěné slovo – telegraf.

Téměř polovinu práce můžeme sledovat rozbor jednotlivých fází nástupu každé utility zvláště, jejich účinků a příslušných kulturních změn. Východiskem je v tomto případě úvaha autora, že „...*dokud je nejdůležitějším komunikačním prostředkem jazyk – bere tedy na sebe formu média – obzvláště pak jazyk ...ovládaný pravidly tisku – výsledkem se nevyhnutelně stává myšlenka, fakt, tvrzení*“ (58) Z toho vyplývá zjištění, že všude tam, kde je v rámci kultury užívána jako primární utilita translace myšlení jazyk, (viz opět Derrida) nelze utéci smyslu.

Je-li ovšem primárním faktorem rychlost translace a generování velkých objemů dat, je pak podle autora daná

kultura v jistém ohledu blokována vůči smyslu tohoto typu sdělení, protože způsob a forma těchto nových formátů dat postrádá schopnost aktivního a aktuálního vyvolání otázky po jejich použití, začlenění či zhodnocení. Pro člověka se stává pouhou skořápkou beze smyslu, bez možnosti užití ve svůj prospěch či jinak: bez možnosti s ní cokoli udělat tak, aby byla zpětně zařazena do člověkem používaného formátu porozumění kontextu.

Pro Postmana tak období tištěného slova, přesněji tiskařského stroje, je považováno za věk expozice a začíná být, v souvislosti s nástupem nových technologií, nahrazováno věkem zábavy. „Expozice“ je pro autora způsob myšlení, metoda učení a prostředek vyjádření. (71)

„Téměř všechny vlastnosti, jež připisujeme vyspělé jazykové komunikaci, vyjadřování prostřednictvím tisku, vyznačující se nejsilnější možnou náklonností k expozici, posilovalo: schopnost koncepčního, deduktivního a sekvenčního myšlení, vysoké hodnocení rozumu a řádu, odpor k vnitřní rozpornosti, výrazný sklon k odstupu a objektivitě a tolerance při čekání na odpověď. Ke konci 19. století se...začal ‚věk expozice‘ chýlit k závěru a objevovaly se první náznaky, že bude vystřídán. Na jeho místo se chystal nastoupit ‚věk zábavy‘.“ (71)

Objasnění nástupu „věku zábavy“ věnuje Postman 5. kapitolu. Její počátek autor nalézá v objevení možnosti odpojit dopravu a komunikaci. Prostor tak přestává být nepřekonatelnou překážkou pohybu informací (z jiného náhledu se tímto problémem zabývá P. Virilio). Translační utilitou pro tuto změnu se stal telegraf. Jednak, dle správného prorocství Morseho, učinil ze všech Američanů sousedy, a zároveň proměnil dosavadní funkční definici komunikace ve třech oblastech: uvedl totiž ve velmi

širokém měřítku do oběhu fenomény irelevance, inkoherece a bezmoci. Telegraf umožnil jisté oprávnění myšlenky informace zbavené kontextu, tj. že určitá hodnota informace nemusí být svázána s funkcí, kterou příslušná informace plní ve společenském rozhodování – zde samozřejmě platí i její význam ve fragmentárních kontextech: např. politice, ekonomice, právu atp.

Tímto způsobem telegraf „...proměnil informace ve zboží, ve ‚věci‘, kterou lze koupit nebo prodat bez ohledu na její smysl nebo užitek“. (74)

V souladu s názorem Thoraua tak autor mohl dovést, že telegraf učinil význam bezvýznamným. Počátek věku zábavy tak mohl začít, a to bez zjevných omezení, značně akcelerovat. Postupně začíná být vytlačována oblast pragmatiky užitečných a užitečných informací, prestiže dat, podle nichž lze jednat či plánovat změny osobního života a naopak, narůstá informační balast, samo-vztažné informační toky se nyní přelévají z jedné oblasti do druhé, aniž by to pro jedince mělo nějaký podstatný význam.

Součástí této změny je navíc trvalý příklon k řeči obrazů, tj. ke stavu, v němž se většina informací vyjadřuje pokud možno obrazy, nikoli jenom slovy. Neboť slovům je zapotřebí rozumět, obrazy stačí rozpoznat. Nástup fotografie předvádí tuto změnu v plném rozsahu: fotografie představuje či předvádí svět jako objekt, na rozdíl od jazyka, který ji předává jako myšlenku.

Obrazy jako statické, ucelené a z principu ustavené objekty již nepodněcují k další reflexi, k následnému rozpoznání se v nezbytných definicích, jimiž je v jazyce určitý předmět zpřesňován a „kontextualizován“.

Tvrzení v jazyce není možné odtrhovat od kontextu, naopak informace, která

má výše popsaný charakter, nic takového nepotřebuje. Tím se stane, že ve světě, jemuž vládou fotografické obrazy, jsou všechny hranice umělé (viz S. Sontag), tzn., že cokoliv může být odděleno od čehokoliv, bez ohledu na kontextuální provázanost, se kterou počítá jazyk.

Pak ovšem výsledkem je idea čistě „fragmentarizace“, tvorba světa jako cyklu zcela nahodilých, či nesourodých náhod. Autor se v tomto bodě blíží pojetí Lyotarda, když říká: *„Ve světě fotografie ani ve světě telegrafu nenajdeme žádný začátek, střed či konec. V tomto atomizovaném světě existuje pouze přítomnost, která nemusí být součástí žádného příběhu, který lze vyprávět“*. (82)

Svět jako kaleidoskop je nyní zcela po ruce a kultura jako nekonečná, protože k ničemu necentrováná zábava může zavést své velké meta-představení.

Její hlavním hybatelem se stala televize jako přiměřené „metamédium“. Vlivu fenoménu televize pak autor věnuje téměř celou druhou část knihy.

S ohledem na to, že výchozí principy analýzy strategie užití médií popsal autor v první části textu, je jeho druhá část v zásadě zaměřena na kritiku ohlupujícího a značně trivializujícího vlivu televize. Podle Postmana *„televize proměňuje kulturu v jedno velké revuální jeviště“*, pro které je příznačné, že disponuje efektní formou a jen velmi málo podstatným obsahem. Efektivně předkládané formy sdělení nám nakonec mohou přijít vhod, neobsahují žádnou závažnější pobídku k reakci, téměř žádný selektovaný či strukturovaný podnět, který je nezbytné znovu formátovat s pomocí jazykových struktur tak, aby buď problematizoval či pobízel ke změně již usazeného sémantického pole jedince, k němuž by určitá informace cíleně směřovala.

Takovéto balení informace se nám podle

autora může nakonec zalíbit do té míry, že podlehneme určité „banalizaci“ sdělení a budeme je chápat jako čirou zábavu. Neboť zábava, či zábavně balené sdělení je zastřešující ideologií veškeré televizní komunikace. Důsledek je nasnadě: *„...způsob, jakým televize inscenuje svět, stává se vzorem náležité inscenace světa“*. (100)

Součástí inscenace je triviální zjištění, které potvrzuje vazbu mezi časopisy a TV. Televize naučila, jak uvádí autor, časopisy tomu, aby produkovaly zprávy jen jako zábavu, a obráceně, časopisy předložily skutečnost, že zprávou se může stát výhradně zábava.

Postman tak nakonec může uzavřít: *„Podstatou mého výkladu není fakt, že televize má zábavný charakter, ale že učinila ze zábavy přirozenou formu zobrazení jakékoli skutečnosti. Televizní přijímač nás udržuje v neustálém styku se světem, ale má přítom stále tutéž neměnnou směřující se masku. Problém nespočívá v tom, že televize nabízí zábavná témata, nýbrž, že jakékoli téma převádí na zábavu“*.

Televize tak disponuje vlastností s největším efektem dopadu: přivádí sdělení do našich srdcí, nikoli abstraktní pojmy do našich hlav. (131) Za jistý fatální důsledek lze považovat zjištění o časovém rozpojení: Televize je totiž médiem, které je plně soustředěné na přítomnost, navíc v seriálových verzích programů zcela orientované na tzv. „to be continued“. Je-li možné hovořit o televizní gramatice, pak pouze s dodatkem, že v lineárně chápaném kontinuu neumožňuje kontakt s minulostí. S TV jsme se tím *„...přehoupli do stavu trvalé a inkohereční přítomnosti“*. (146)

I když je nutné vzít v úvahu, že Postmanova práce pochází z poloviny 80. let a tudíž nereflektuje změny, ke kterým došlo především v letech devadesátých, a to s rozvojem nových informačních

technologii, její základní parametry výkladu jsou nesporně přínosné. Protože vcelku správně autor uvádí, že médium je především sociální a intelektuální prostředí, které je strojem vytvářeno.

Chápeme-li totiž technologii jako ideologii, pak můžeme s jistou dávkou opodstatnění prohlásit, že ideologie médií v tomto ohledu představuje model úspěšně fungující frašky pokroku vědění, jehož možnou finalitou je meta-ideologie kýče.

Možnost, že se nakonec „ubavíme“ k smrti, je tak vcelku na místě.

Jiří Bystřický

Stanislav Brouček, Africký deník Heleny Šťastné-Bübelové. Nová tiskárna s. r. o. v Pelhřimově ve spolupráci s Etnologickým ústavem Akademie věd ČR v Praze. Grafická úprava: Václav Zeman. Fotografie: Helena Šťastná-Bübelová, Stanislav Škulina, Miroslav Zikmund a Stanislav Brouček. Kresby: Helena Šťastná-Bübelová. Praha 2001, 148 s.

Na počátku 21. století, v době, kdy jsme každodenně zahlcováni nejrůznějšími informacemi a také obrazovými zprávami i z těch nejvzdálenějších koutů světa, se může zdát, že knižní vydání osobního cestovatelského deníku z cesty do Afriky v poválečných letech 1946 až 1947, osloví málokoho. Ale opak je pravdou. Osobní výpověď, glosující realitu z individuálního pohledu, doplněná vlastními fotografiemi a kresbami o nám neznámém a stále ještě exotickým prostředí (i když zprostředkovaném tiskem) zůstává i dnes nezastupitelnou. A tak je tomu i s cestovatelskými zážitky a záznamy Heleny Šťastné-Bübelové, do nichž

nám dal nahlédnout Stanislav Brouček, který v rámci grantového úkolu (GA AV ČR, č. IAA 0058901, Emigrace jako způsob života) zpracoval cenný dokument české krajanky do čtivé tiskové podoby.

Knižní forma zpracování „Afrického deníku“ se skládá ze tří částí. První, nazvaná „Život v Africe, před Afrikou a po ní“ je věnována osobnosti a životním peripetiím autorky deníku Heleny Šťastné, rozené Bübelové. Text je funkčně proložen dnešními výpověďmi této ženy o minulosti i současnosti jejího života a moudrých životních postojích a názorech. („Žít v různých kulturách mi nikdy nedělalo potíže. Zajímáte-li se o své sousedy všech možných ras, náboženství a tradic, je dobrý styk s lidmi samozřejmostí. Tím, že jsem se stýkala s tolika různými lidmi, respektuji jejich způsob života, pokud mi nikdo nechce vnucovat, jak mám žít či co si mám myslet nebo říkat. Výhody světoběžníka jsou velké. Má větší rozhled, větší toleranci a ze všeho, co viděl, si může vždy vybrat nejlepší. Nekritizuje vše šmahem, ale jasně vidí nedostatky, kterých je všude dost.“)

Helena Bübelová se narodila 24. 7. 1920 v Berlíně. Čeští rodiče (Ludvík Bübel a Blažena Hutařová pocházeli z Příbyslavi a v Berlíně měli dámské krejčovství. V německém prostředí žila do svých 16 let. V roce 1937 se rodina přestěhovala do Československa a žila v tehdejší Německém (dnes Havlíčkově) Brodu. V Čechách se Helena vdala za Josefa Lukeše a s ním a jeho přáteli manželé Škulinovými plánovali za války cestu do Afriky. Josef Lukeš padl v květnovém povstání a Helena (tehdy Lukešová) odjela v roce 1946 se Škulinovými sama, aby pomohla svými schopnostmi realizovat plánovanou výpravu do střední Afriky. Únor 1948 ji zastihl v Keni a padlo rozhodnutí v Africe zůstat. V roce 1953 se vdala za Baťovce